

Balogh Róbert – Demeter Gábor – Kövér György

Környezettörténet. A gazdaságtörténet-írás historiográfiája

A Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2021. évi felhívása

A Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv (MGtÉ) tematikus kötetei a bevett korszakhatárokon átívelő témákat ölelik fel.¹ A következő, 2021-ban megjelenő ötödik Évkönyv kulcsfogalmai: *Környezettörténet – Historiográfia*.

ZÖLD TÖRTÉNELEM MINT A VÁLSÁGOK ÉS MEGOLDÁSOK LABORATÓRIUMA?

„A természetről alkotott nézetek [...] az emberről alkotott nézetek projekciói.”² Mint a fenti idézet is rávilágít, a környezettörténet – tágabb értelmezése szerint – több mint az emberi társadalom és az azt körülvevő természeti környezet elemei közötti kapcsolatrendszer vizsgálata.³ A második világháború utáni évtizedekben minden korábbinál nagyobb méreteket öltő emberi környezetátalakító tevékenység nyomán, az ökológiai válságjelenségekre és a globálisan jelen levő környezetszennyezésre adott válaszként megszülető diszciplína mára „elkanyarodott” az őt életre hívó közegetől. Akik egyfajta új üdvtörténetként⁴ vagy a nemzeti és osztályalapú történetírást meghaladó,⁵ és emiatt „jobb” történetírásként értelmeznék a környezettörténetet, azok számára fontos hangsúlyozni, hogy születési körülményeit tekintve a „zöld” történelem politikailag nem volt semleges. Ugyanakkor művelése ma nem (ma sem) azonos az aktivizmussal, azaz a környezetvédelem ügyében való aktív szerepvállalással.⁶ A környezettörténet az elmúlt évtizedek során ugyanis jelentős, bár alig reflektált ellentétbe kényszerült azzal a szélesebb politikai mozgalommal, amelynek keretében ez a tudományterület tulajdonképpen szárba szökött. Ennek oka egyrészt a zöld mozgalmak idealizmusa, lineá-

¹ MGtÉ 2016: Válság – Kereskedelem; MGtÉ 2017–2018: Hitel – Bank – Piac; MGtÉ 2019: Uradalom – Vállalat; MGtÉ 2020: Hálózat & Hierarchia.

² Williams 1980: 82.

³ Hughes 2009: 4.

⁴ Ahol az emberiség lineáris ideje a bukást, a természet ciklikus ideje a megváltást jelképezi.

⁵ Cronon 1993: 5. Szerző hangsúlyozza, hogy „a környezettörténet, még inkább, mint a legtöbb más »új« történetírás, átjárhatóvá teszi a határokat a hagyományos történeti aldiszciplínák között, legyenek azok nemzeti vagy tematikus meghatározottságúak”. Fordította: Eszik Veronika. Cronon tanulmányának magyar fordítása hamarosan megjelenik Demeter Gábor et al. (szerk.): *Táj, ember, tudás – Zöld történelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába I.* című kötetben.

⁶ Pl. Horváth 2016 hivatkozta Jared Diamond munkáit.

ris-időszemlélet ellenessége és az, hogy „ahogyan a döntéshozók, úgy az aktivisták is inkább kíváncsiak hatékony stratégiákra és használható példákra, mint a jó történetírásra. Mindkét csoport eszközként tekint a múltra, ezért azokat a példákat keresi, »amelyek működnek«”.⁷ Mindez meghatározta a környezettörténet pozícióját a többi történeti diszciplína között és öndefinícióját is befolyásolta.

Magyarországon a magát kifejezetten környezettörténetinek is hívó történeti irodalom az 1990-es évek elejére vezethető vissza. Akkoriban tehát, amikor a Föld ökológiai rendszerének sérülékenysége a környezetszennyezéssel járó balesetek és a légköri ózonzóréteg elvékonyodása miatt ismét előtérbe került. R. Várkonyi Ágnes szervezőmunkája nyomán úgy tűnt, hogy a környezettörténet nemzetközi intézményesülése körüli időkből a magyar történettudományban is megindul az ökológiai gondolkodás.⁸ Programja döntően azon hipotézise köré épült, mely szerint a kultúra és természet kapcsolatában korszakváltás következett be a 18. századi Magyarországon. Ezzel egyidőben más területek (geográfia) felől érkező kutatók is elkezdtek hasonló programot megfogalmazni (Frisnyák Sándor).⁹ Rendszeressége és a folyószabályozás magyarországi jelentősége miatt is érdemes kiemelni a levéltáros Dóka Klára munkáit.¹⁰ Ugyancsak az ezredforduló időszakában jelent meg Rác Lajos kora újkori és újkor klímaváltozásokat Réthly Antal időjárási gyűjtése alapján rekonstruáló munkája.¹¹ Az 1990-es években zajló kutatások azonban nem találtak nagyobb visszhangra, és nem jött létre a környezettörténettel rendszeresen foglalkozó kutatócsoport vagy egyetemi tanszék.

Mint arra a 2014-ben megjelent, *Oxford Handbook of Environmental History* is rámutatott, az évtizedek óta tartó intézményesülési folyamat ellenére nem alakult ki egységes episztemológia vagy módszertan, így nehéz pontosan lehatárolni, mi is a környezettörténet.¹² A kézikönyv megjelenésekor a klímaváltozás története, a gazdaságtörténet, a történeti ökológia, az ökológiai válság érzékelésének története mind ott szerepeltek a környezettörténet által vizsgált kérdések között, de egyik sem vált meghatározóvá, noha már akkoriban is volt olyan törekvés, amely a klímátörténet szárnyai alatt próbálta meg egységesíteni a környezettörténeten belül megtalálható számos irányzatot.¹³ Környezettörténetész kritikusi szerint az *Oxford Handbook of Environmental History* annak ellenére, hogy egy olyan tudományterület történetét igyekszik megismertetni az olvasókkal, amely az ember és környezetének dinamikusan változó kapcsolatát kutatja, valójában nem segít abban,

⁷ Cronon 1993: 6.

⁸ A kezdeményezés nyomán az 1990-es években három tanulmánykötet született, és a végvártörténeti kutatások egy része is hasonló irányba fordult. A történeti ökológia gondolatát tudatosan vállaló kötetek: R. Várkonyi–Kósa (szerk.) 1993; Petercsák–Pető (szerk.) 1995; R. Várkonyi (szerk.) 2000. R. Várkonyi Ágnes saját, történeti ökológia jegyében írott tanulmányai: R. Várkonyi 2013, 2015.

⁹ Frisnyák 2004.

¹⁰ Dóka 2006.

¹¹ Rác 2001.

¹² Isenberg 2014.

¹³ White–Pfiester–Mauelshagen (eds) 2018.

hogy a környezettudományi és történettudományi terminológia és módszertan közelebb kerüljön egymáshoz.¹⁴ Ebből következően – az előbb vázolt tematikus sokféleség, illetve az eltérő tudományterületektől érkezők eltérő fogalomhasználata, módszertana és értelmezési keretei miatt – nem is beszélhetünk egyféle környezet-történetről. Ráadásul nem csak történészeknek lehet környezettörténész identitásuk (ami inkább egyfajta attitűdöt, világszemléletet jelent). Nem meglepő tehát, hogy az ismert amerikai környezettörténész, Donald Hughes által a felhívás első soraiban adott megfogalmazás is inkább átfogó, mint pontos. Valamivel kézzelfoghatóbb az Amerikai Történeti Társaságot éveken át vezető John Robert McNeill meghatározása, aki a környezettörténeten belül három jelentősebb kutatási irányt különít el, meghatározva ezáltal a tudományterület központi témáit: 1. a *materiális környezettörténetet*, amely az emberi beavatkozás természeti következményeit, illetve a természet emberi társadalmakra gyakorolt hatását vizsgálja; 2. a *politikai környezettörténetet*, amely az emberi társadalmak tevékenységének tudatos szabályozását kutatja; 3. végül a *kulturális környezettörténetet*, amely azt vizsgálja, hogy az emberek hogyan gondolkodtak a természetről és annak működéséről.¹⁵

Jelen felhívás elsősorban az első csoportba tartozó témák kutatását szorgalmazza és várja az ahhoz kapcsolódó – az évkönyv jellegéből adódóan – gazdaságtörténeti aspektussal is bíró tanulmányokat. A fenti felosztás jól mutatja a környezettörténet egyik legsajátosabb módszertani jellemzőjét, az interdiszciplinaritás szükségességét, hiszen a három kutatási irány minőségileg eltérő forrásokkal és más-más módszertannal dolgozik. Történeti értéket kaphatnak olyan írott források is, melyeket korábban történész aligha hasznosított. A környezettörténet emellett más „levéltárakat” is igénybe vesz: fontosak az olyan „bioarchívumok”, mint például a különböző talajmintákban leülepedett pollenek, amelyek hasznos információval szolgálnak a múltbeli növénytakaróra vonatkozóan vagy a „geoarchívumok”, amelyek segítségével történeti földhasználati szokásokról szerezhetünk ismereteket, stb.¹⁶

Mi is hát a környezettörténet tárgya? Cronont idézve: „a »természet« ugyanúgy lehet a történeti elemzés alapvető kategóriája, mint az osztály, a rassz, vagy a társadalmi nem, s utóbbiakkal szorosan össze is fonódik.”¹⁷ A tudományterület célja azonban több, mint alternatív narratívát adni és más szemszögből elmesélni az események menetét.¹⁸ A tét valójában az (legalábbis Cronon szerint), hogy *képesek vagyunk-e a történettudományt az ember-természet kapcsolat javításának szolgálatába állítani.*

¹⁴ Pinke 2017. Az észak-amerikai tematika olyannyira uralja a fejezeteket, hogy a kötet sem az inkább természettudományos európai, sem a Globális Dél és Észak kapcsolatát feltáró poszt-kolonialis szemléletű környezettörténeti szakirodalom recepcióját sem valósítja meg.

¹⁵ McNeill 2010: 347–348.

¹⁶ Sümegei 2003; Törőcsik–Náfrádi–Sümegei 2015.

¹⁷ Cronon 1993: 5.

¹⁸ „A mi feladatunk ugyanis az, hogy a természetet magát az emberi történelem folyamatába illesztjük, s közel sem az, hogy a történelem elől a természetbe meneküljünk. Bármennyire vonzódnunk is a természet egyensúlyi állapotához vagy a ciklikus időhöz, a mi fő alapanyagaink a lineáris idő és az egyensúlyhiány: a változást tanulmányozzuk.” Cronon 1993: 12.

A környezettörténetben időben leghamarabb meggyökeresedő felfogás szerint, amely egyébként Malthus mintegy kétszáz éves múltra visszatekintő tézisén alapszik, az *emberiség fenntartható létének kulcsa a népességszám*. Ezen nézet követői abból az egyszerű felvetésből indulnak ki, hogy ha túl sokan vagyunk, nem juthat mindenkinek elég minden erőforrásból és demográfiai nyomás alakul ki. A környezettörténészek egy jelentős csoportja szerint ezt és ennek megoldását (kudarcait) kell vizsgálni.

A második vizsgálati keret szerint, amely az ökológiai és közgazdasági gondolkodást sűríti magába, a természet létfontosságú szolgáltatásokat nyújt mind a lokális emberi közösségek, mind általában az emberiség számára. Ez az ökoszisztéma szolgáltatásokra (*eco-system services*) fókuszáló szemlélet napjainkban leginkább a méhek és a rovarok jelentősége, illetve kihalásuknak lehetséges katasztrofális következményeivel kapcsolatban kap figyelmet. A vizes- és fás tájak, valamint az emberi közösségek közötti kölcsönhatás kutatása több évtizedes múltra tekint vissza.¹⁹ Ez a felfogás már távolabb esik a „hagyományosabb” (amennyiben a történeti demográfia felkarolása annak tekinthető) értelmezési kerettől, s inkább a történeti ökológia címkéje illik rá (mely tágan értelmezve maga is – lehet – környezettörténet).

Végül harmadik vizsgálati keretként említhetjük a *hibrid jelenségek* kutatását. Az 1990-es évektől kezdődően, egymástól függetlenül, egyre többen kezdték el kutatni azokat a jelenségeket, amelyek egyszerre jellemezhetők természeti és társadalmi attribútumokkal. Ezek közé tartoznak többek között az élelmiszerek, a háziasított élőlények, a városi fasorok, a nemzeti parkok, de például a járványos betegségek is. A minél nagyobb haszon érdekében végrehajtott környezeti beavatkozásokra Marina Fischer-Kowalski és Helga Weisz a *természet kolonizációjának* terminusát alkalmazza (a posztkolonialista nézőpont egyértelmű hatással volt a környezettörténetre).²⁰ Amikor a nagyobb élelmiszertermelés reményében genetikailag módosított vetőmagokat alkalmazunk, akkor egyrészt arra kényszerülünk, hogy folyamatosan biztosítsuk a termés növekedéséhez szükséges környezeti feltételeket, másrészt a beavatkozással előre nem látható kockázatokat gerjesztünk (GMO élelmiszerek hatása az egészségre). A kockázatok elhárítására tett lépéseink pedig csak újabb kockázatokat szülnek, amelyek eredményeképpen végül egy kockázatspirálban találjuk magunkat.²¹

Az utóbbi években látványosan növekvő számú környezettörténeti kutatások hátterében az a törekvés áll, hogy hatékony válaszokat találjunk a jelenben zajló környezeti, azon belül is elsősorban klimatikus problémákra (bár most a járványkutatás újfent divatos lett). A történeti *analógiák és előzmények* keresésével és vizsgálatával ugyanis nem csupán a jelen folyamatainak megértéséhez, hanem a negatív következmények csökkentéséhez is közelebb juthatunk – remélhetőleg. A történeti párhuzamok vizsgálata jó lehetőséget kínál olyan jelenségek modelle-

¹⁹ Sánchez-Bayo–Wyckhuys 2019: 8–27; Hallmann et al. 2017; Sangha et al. 2018.

²⁰ Fischer-Kowalsky–Weisz 1999: 234.

²¹ Müller-Harold–Sieferle 1998: 201–220.

zésére, amelyeknek kimenetelét – az időbeli távolság hiányában – egyelőre nem látjuk. A régmúlt korok természeti katasztrófáit vizsgálva pedig nemcsak a természeti folyamatok, hanem a társadalmi reakciók, következmények is könnyebben nyomon követhetők akár több év vagy évtized távlatában, amelyre napjaink szerencsétlenségeinél egyszerűen a kellő információ hiányában még nincs lehetőségünk. Röviden tehát a jelenkori környezeti folyamatok megértésében a történeti kutatások egyfajta „laboratóriumként” is felhasználhatók.²² Eme értelmezés is világossá teszi, hogy a környezettörténet a jelenhez kapcsolja a történetírást (a múltat), mely tehát nem önmagáért való, hanem társadalmi hasznossággal bír (ez az önlegitimáció szempontjából sem utolsó érv), s legalább annyira proaktív és integratív, mint amennyire reflektív-retrospektív.

Ahogy fentebb említettük, az elmúlt évtizedben Magyarországon alulrepresentáltak maradtak azon, a történész szakmán belülről érkező munkák, amelyek észrevették a természet jelentőségét: a klasszikus, történeti földrajzi – tájhasználat-változást deskriptív módon vizsgáló – elemzések önmagukban még nem tekinthetők környezettörténetinek, ha azonban egy társadalmi jelenséggel, problémával kapcsolódnak össze akkor már igen.²³ A kivételek közé a víz témája köré szervezett nagyszabású tanulmánykötetet,²⁴ a Budapest Főváros Levéltára által szervezett „Városok és természeti erőforrások” című konferenciának az *URBS Várostarténeti évkönyv* 10–11. számában megjelent tanulmányait, egyes folyóiratszámokat,²⁵ valamint a Pinke Zsolt, Kázmér Miklós, Gurka Dezső és Fülek György szervezőmunkája nyomán immár hagyománnyá vált interdiszciplináris konferenciasorozatok egyes előadásait lehet ide sorolni. Történettudományi monográfiák közül középkorral és koraújkorral foglalkozó, valamint az 1945 utáni évtizedekről szólókat említhetünk.²⁶ A 19. századra vonatkozó kutatások közül Pinke Zsolt árvízmentesítés és agrártörténet, valamint Bodovics Éva éghajlat, árvízi események és helyi társadalom kapcsolatát feltáró vizsgálata példaértékű.²⁷ A szemlélet térhódítását jelzi a középkori magyar gazdaságtörténeti összefoglalás angol kiadása.²⁸ Felhívásunk egyik nyilvánvaló célja, hogy ezen irányvonal rendszeres történettudományi recepcióját ösztönözze.

A jelenlegi válságelemek közül a klímaváltozás és a szén-dioxid szint változása van legrégebb óta és leginkább szem előtt (lévén globálisabb,²⁹ mint a deszikkáció, vagy a túlöntözés eredményezte szikesedés, a globális erdőirtások hatása pedig átté-

²² Lásd például Brown 2015; Bodovics 2014, 2019.

²³ Így például a relatív túlnépesedést, vagy a legelők szántókká alakulását vizsgáló agrártörténeti tanulmány is lehet környezettörténeti írás.

²⁴ Horváth (szerk.) 2014.

²⁵ *Korall* 1. (2000); *Fordulat* 25. (2019); *Forrás* 52. (2020) (7.); *Hungarian Historical Review* 9. (2020) 2.

²⁶ Vadas 2013; Palasik–Borvendég 2015; Pál 2017.

²⁷ Pinke 2016; Bodovics 2020a.

²⁸ Laszlovszky et al 2018.

²⁹ Emiatt a környezettörténetet többen a globális történetírás egyik lehetséges fő irányvonalának tartják. Lásd: Bonneuil–Fressoz 2017.

teles, lokális jellegük inkább szembeötlő), nem meglepő, hogy a magyarországi környezettörténeten belül a klímátörténet vált a legjobban integrált tudásterületté.³⁰ Ez azonban nem azt jelenti, hogy a kérdéskört lezártnak tekinthetjük, sem azt, hogy az eddigiekhez képest új megközelítés és módszer ne volna releváns.

Mivel a környezettörténet olyan kutatási kérdéseket foglal magába, amelyek jelentős részét nem lehet, vagy nem eléggé indokolt egyetlen diszciplínán belül tartani, ezért szintén feladat, hogy megteremtjük a természettudomány és humántudomány közötti összhangot, s ezen felhívás szintén szeretné előmozdítani a természettudományos módszerek történettudományi recepcióját.

Szintén a környezettörténet sajátos aspektusa jelenik meg az *Environmental Humanities* kapcsán. Magyarországon ebbe az irányba jelenleg leginkább a pász-torkodó állattartás által felhalmozott hagyományos tudásra fókuszáló etnoökológiai kutatások haladnak. Kérdés, hogy a környezettörténet miként viszonyulhat ezen új multidiszciplináris módszertanhoz és írásmóddhoz. Annyi megállapítható, hogy klasszikusnak tekinthető történeti és történeti néprajzi munkákban, így például Andrásfalvy Bertalan, Takács Lajos vagy Imreh István írásaiban is meg lehet találni az előképeket. Az is érzékelhető, hogy az elmúlt években e művek szemléletmódja egyre nagyobb figyelmet kap.³¹

Hasznos módszertani eszköznek tűnik az *antropocén* fogalmának feltűnése is, amely azt hangsúlyozza, hogy valójában egy olyan korszakban élünk, amelyben a legfontosabb tényező a Föld rendszerében drasztikus biofizikai és biokémiai változásokat előidéző emberi tevékenység. Ez a felfogás a történettudomány számára lehetőség arra, hogy a létező szakterületek szintézisén alapuló (globális) narratívát mutasson fel. Így például össze lehet kapcsolni a földhasználati jogosultságok változásában mutatkozó társadalmi egyenlőtlenségeket a bányászat és az energiatermelés történetével, az ipari beruházások szennyező és tájsebeket eredményező hatásait a vállalati finanszírozási- és irányítási struktúrákkal, vagy éppen az árvízszonyokra vonatkozó elgondolásokat a közérdeket károsító tevékenységek mértékével.³²

Elsősorban, de nem kizárólagosan a következő problémákkal és feladatokkal kapcsolatban várjuk a tanulmányok formájában megfogalmazott elemzéseket – amennyiben gazdasági aspektussal is bírnak:

- a természeti/nem-emberi tényezők szerepe a korszakos változásokban
- klímátörténet
- járványtörténet és katasztrófatörténet
- hagyományos tudás és tudomány viszonya, környezeti változások és politikai változások kapcsolata
- az antropocén korszak: energiátörténet, ipartörténet, tájkép és egyenlőtlenségek összefüggései

* * *

³⁰ Rác Lajos munkásságát követően lásd legutóbb: Kiss 2019; Vadas 2020; Szilágyi 2020; Bodovics 2020b.

³¹ Andrásfalvy–Vargyas (szerk.) 2009; Both 2018.

³² Lásd Bonneuil–Fressoz 2017 és Mazzucato 2018.

Érdemes-e a gazdaságtörténet-írás történetét kutatni? Tudományágunk fejlődésére milyen tanulság adódhat ebből? Egyáltalán lehetséges-e önmagában gazdaságtörténeti historiográfiát írni?

Akik valamilyen gazdaságtörténeti témával foglalkoznak, azzal hátrítják el ezeket a kérdéseket, hogy mindenkinek, aki ilyen kutatásra adta a fejét, úgyis el kell végeznie a szakirodalom előzetes feltárását, tehát külön historiográfiára miért is lenne szükség. Aki pedig a historiográfia általános, normatív művelését tűzte ki célul, úgy tartja, hogy a történetírás történetének nem annyira a tárgyra, hanem a történetírói alkotás folyamatára, magára a história önreflexiójára kell irányulnia, ezért a túlzott specifikáció aligha mozdítja elő a megértést.

Persze azt is mondhatjuk, hogy e kétféle szélsőségbe hajló vélemény ellenére gazdaságtörténeti historiográfia márpedig létezik, volt is és nyilvánvalóan lesz is.³³ Hogy csak a honi kezdeteket idézzük fel: tekinthető-e véletlennek, hogy az első magyar társadalom- és gazdaságtörténeti historiográfiát Domanovszky Sándor tanítványa, Kring (később Komjáthy) Miklós írta, s az a Poznańi Egyetem társadalom-gazdaságtörténeti évkönyvében, annak 6. kötetében lengyel nyelven jelent meg?³⁴ S alig tíz évre rá újabb historiográfiai áttekintés került ki ugyanebből a műhelyből, amely a német olvasóközönséghez is eljutott.³⁵ Abban az időszakban, amikor a gazdaságtörténet Európa legtöbb térségében öntudatára ébredve, nemzetközi mintákat követve igyekezett megteremteni az intézményesülés formáit, kereteit. S még lépést lehetett tartani a nemzetközi áramlatokkal, hiszen az *Economic History Review* és az *Annales d'histoire économique et sociale* is csak az 1920-as évek második felében indult.

A magyar gazdaságtörténetírás története nem írható le kontinuos evolúciós folyamatként. Először a 19–20. század fordulóján egy folyóirat, a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* körül Tagányi Károly, majd Kováts Ferenc irányításával történt kísérlet az erők összpontosítására. Valójában azonban a címben a gazdaság szó leginkább mezőgazdaságot (és agrárkivitel) jelentett, nem fogta át a gazdaság egészét. Egyébként is még az építőkövek összehordása volt napirenden. A német testvérlapban ugyan még bemutatkozott a magyar *Szemle*,³⁶ de bő egy évtized múltán ez a bátor kísérlet elvesztette pénzügyi hátterét és a lap megszűnt. A *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* viszont mindmáig a szakma vezető periodikája. Bár sokan sokáig dédelgették nálunk a tervet, hogy a gazdaságtörténelmi szemlét újra kellene élesíteni, arra nem került sor.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Művelődéstörténeti Intézetében ugyanakkor szakmai kiképzést nyert mintegy másfél-két nemzedék, amely úgy indult, hogy a gazdaság- és társadalomtörténet művelését választja élethivatásul, tagjai ebből a témakörből írták doktori disszertációjukat. Domanovszky a magánlevéltárak becserkészésével szeriális forrástípusokat adott a kezükbe és kidolgozta

³³ Kövér 2016.

³⁴ Kring 1937.

³⁵ Berlász 1943.

³⁶ Kováts 1903.

a módszertani alapelveket is, amelyek segítségével ezek megszólaltatása érdemi eredményhez vezethet. A tanítványok a hazai bibliográfiai anyag szinte teljességét megpróbálták feldolgozni, s módszeresen követték a nemzetközi – nemcsak a német – szakirodalom legújabb fejleményeit is. Domanovszky az Ösztöndíj-tanács élén a válság miatt tobzódó állástalanság idején kül- és belföldi ösztöndíjakhoz tudta juttatni a legjobbakat, akik Bécsben, Berlinben, Lipcsében, Rómában szívhatták magukba a szakma élvonalbeli tudását. A dolgozatok javát Domanovszky az általa szerkesztett *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* című könyvsorozatban igyekezett felvonultatni. Az agrártörténeti sorozat azonban a 15. kötet megjelenése után 1943-ban szintén kimúlt. S nem csak az anyagi nehézségek, a háború és az azt követő rendszerváltás miatt. A korszak „szelleme” egyértelműen azt sugallta: „A magyar gazdaságtörténész nem élheti bele magát, nyugati kutatókhoz hasonlóan, abba a programba, hogy kizárólag gazdaságtörténetet ír. ... Pedig történetírónak nehéz beleélnie magát a gondolatba, hogy tárgyát nem szabad »specializálnia«, mert az igazi súlypont nem az ő területén van. Végre is a történésznek mindig egy életégeszter kell látnia a maga egészében.”³⁷

A totális történetírás determinista változatát a kommunista hatalomátvétel után a marxizmus próbálta megvalósítani. A gazdaságtörténet önálló tanszékét kapott a hamarosan Marx Károlyról elnevezett Közgazdaságtudományi Egyetemen, mely kidolgozta a marxista gazdaságtörténet tananyagát és saját *Gazdaságtörténeti értekezések* sorozatot indított. A nagyszabású „átértékelő” munkálatok közben a magánlevéltárak államosításával kutathatóvá váló újabb kori levéltári forrásokat is feltárhatták, miközben a legerőteljesebb törekvés a „reakciós történetfelfogás” kiszorítására irányult.³⁸ Ám kezdettől Damoklész kardjaként lebegett a tanszék ifjú vezetője, Pach Zsigmond Pál feje fölött a pártideológus figyelmeztetése: „A történetírónak a történelmet nem szabad gazdaságtörténeti értekezéssé változtatnia.”³⁹ A két világháború között már kipróbált, most szocialista nagyüzemmé alakított munkaközösségi szervezeti forma sem hozta meg a várt eredményt. A *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* és a két háború közötti *Tanulmányok* örökséget még leginkább az 1957-ben indult és magát máig fenntartó *Agrártörténeti Szemle* vitte tovább; Szabó István debreceni agrártörténeti iskolájának gárdájával megerősödvé több könyvsorozatot is publikált, ám az igazi úttörő kísérletek, mint például Tóth Tibor munkássága, eléggé elszigeteltek maradtak. Komoly kvantitatív gazdaságtörténeti kutatások folytak az MTA Történettudományi Intézetében is. Éles vitákban ugyan elfogadást nyert az összehasonlító gazdaságtörténet-írás programjának létjogosultsága, vezető historikusaink a gazdaságtörténet 1960-ban önállósult nemzetközi szervezetében (IEHA) mind jelentősebb pozíciót foglaltak el, a nemzetközi könyvpiacon is teret hódítottak a Közép-Kelet-Európa történeti helyét feltérképező munkák, a nemzetközi gazdaságtörténet két nagy módszertani újításáról, a kliometrikus és a neo-institucionalista fordulatról azonban sikerült lemaradnunk. Pedig a tájé-

³⁷ Dékány 1931: 207.

³⁸ Sándor 1954.

³⁹ Mód 1950: 319.

kozódás hiánya nem lehet elégséges magyarázat.⁴⁰ Ha nem akarunk igazságtalanok lenni, fogalmazhatnánk így is: legfeljebb a száguldó gyorsvonal néhány szerelvényének ütközőjére vagy lépcsőjére tudunk felkapaszkodni.

Az újabb rendszerváltással – már a reflexív önkorrekció sodra miatt is – egyértelműen felértékelődött az addig is domináns politikátörténet. A gazdaságtörténet ismét ellentmondásos helyzetbe került. A korábban meghatározó személyiségek halála, külföldre távozása ellenére egy időre még az intézményi szférát is pozitívan befolyásolta a nemzetközi kapcsolatok kinyílása, a nemzetközi kutatási projektekbe való bekapcsolódás lehetősége, a társadalmi önszerveződés felhajtó ereje. A jelen folyamatait látva azonban félok, hogy az intézményi garanciák meggyengülésével ez a sokszínű kibontakozás ismét nem eredményez stabil kontinuuus fejlődést. Azért is kell a múltbeli fejlődésfolyamatok problematikus helyzetzeit, törekvéseit, döntéseit újra meg újra áttekintenünk, végig gondolnunk, hogy a veszélyes tendenciákat elkerüljük.

A kidolgozásra javasolt témakörök:

- Hogyan befolyásolta új források felfedezése, feltárása, kiaknázása a gazdaságtörténeti kutatások alakulását? Bizonyos forrástípusok tömeges és hosszú távú sorozatban előfordulása mennyiben vezetett a kvantitatív feldolgozás térhódításához?
- A társadalomtudományok (különösen a közgazdaságtan) elméleti-módszertani paradigmáinak változásai miként alakították át a gazdaságtörténet nyelvét, diskurzusát? Hogyan rekonstruálható a történelmi hagyatok segítségével (személyes források, levelezés, interjúk stb.) a gazdaságtörténetészek gondolkodásának változása, a különböző eszmeáramlatok hatása? Hogyan befolyásolta a nemzetközi képzésben, kutatási projektekben való részvétel a szakma módszertani megújulását?
- Az intézményes képzés különböző formáinak (előadások, szemináriumi olvassmányjegyzetek stb.) vizsgálatával követhető-e a tudásátadás mechanizmusa? Feltétele-e a szakma fejlődésének az iskolához tartozás? Mennyiben érvényesül a normakövetés, illetve milyen mértékben van tere az innovatív szerzői fantáziának a kutatásban és a feldolgozásban? Megengedett vagy bevett gyakorlat-e az ellentmondás, a vita mester és tanítvány között?
- Az intézményrendszer időről időre végrehajtott átszervezése segítette-e vagy gátolta a tudományág fejlődését? Lehet-e intézményes képzéstől függetlenül a professzionalizáció hajtóereje egy folyóirat, egy könyvkiadó, egy szakmai egyesület?
- A külső körülmények vagy inkább a személyes ambíciók, törekvések döntik-e el, hogy a (gazdaság)történész mennyire enged teret a hatalmi nyomásgyakorlásnak? Akár az intézményi mikroklíma, akár a nagypolitika

⁴⁰ Benda 1975; Ránki 1977; Eddie 1996; Halmos 2001; Kövér 2013a.

erőterében mennyire őrizhető meg a szakmai értékrend, s lehet ellenállni az érvényesülés kísértésének?

- Milyen szerepe van a nyilvánosságban megjelent szakmai kritikának és az ún. folyosói közvélemény informális megnyilvánulásainak egy-egy pálya kibontakozásában, fejlődésében, megtorpanásában? Milyen a recepció, a historiográfiai értékelés szerepe a szakma identitásában?

Olyan problémacentrikus tanulmányokat várunk tehát a *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv* 2021-es kötetének szerzőitől, amelyek a felvetett kérdésekre a források sokoldalú kiaknázásával minél árnyaltabb választ adnak.

A dolgozat fél- egyoldalas szinopszist 2020. december folyamán, a 40 000–60 000 leütés hosszúságú kész tanulmányt pedig 2021. március 15-ig kérjük eljuttatni valamelyik szerkesztő e-mail címére:

Demeter Gábor: demetergg@gmail.com

Draskóczy István: dra_istvan@yahoo.de

Gaucsík István: gaucsikistvan@gmail.com

Kaposi Zoltán: zkaposiz@gmail.com

Kövér György: kover.gyorgy@btk.elte.hu

Pogány Ágnes: agnes.pogany@uni-corvinus.hu

Simon Zsolt: simonzsolti@yahoo.com

Somorjai Szabolcs: szsomorjai@gmail.com

Szántay Antal: antal.szantay@uni-corvinus.hu

Tóza-Rigó Attila: toza.rigo@gmail.com

Weisz Boglárka: weisz.boglarka@gmail.com

IRODALOM

KÖRNYEZETTÖRTÉNET

Andrásfalvy Bertalan – Vargyas Gábor (szerk.) 2009: *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében. A Kárpát-medence felszínének változása a földhasználat és az életmód változásának következtében.* Budapest.

Bodovics Éva 2014: Vízhasználat és „árvízi kultúra” Miskolcon a XIX. század második felében In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig.* Budapest, 439–469.

Bodovics Éva 2019: Az amerikai kivándorlás éghajlattörténeti aspektusai: időjárási anomáliák és következményeik Borsod és Zemplén vármegyében, az 1880-as években. In: Ambrus László – Rakita Eszter (szerk.): *Amerikai magyarok – magyar amerikaiak: Új irányok a közös történelem kutatásában.* Eger, 149–173.

- Bodovics Éva 2020a: *Az 1878. évi augusztusi miskolci árvíz társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásai*. PhD disszertáció. Budapest.
- Bodovics Éva 2020b: Weather Anomalies and Their Economic Consequences: Penury in Northeastern Hungary in the Late 1870s. *Hungarian Historical Review* (9.) 2. 179–212.
- Bonneuil, Christophe – Fressoz, Jean- Baptiste 2017: *The Shock of the Anthropocene. The Earth, History and Us*. London.
- Both Noémi Zsuzsanna 2018: A “rendtartó” és a “törvényhozó” székely falu értelmezésének kontextusai. Reflexiók Imreh István történetírói munkásságáról. In: Romsics Ignác (szerk.): *Közelítések. Tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez*. Kolozsvár, 231–264.
- Cronon, William 1993: The Uses of Environmental History. *Environmental History Review* (17.) 3. 1–22.
- Dóka Klára 2006: *A Körös- és a Berettyó-völgy gazdálkodása az ármentesítés előtt és után*. Gyula.
- Fischer-Kowalsky, Marina – Weisz, Helga 1999: Society as Hybrid between Material and Symbolic Realms. Toward a Theoretical Framework of Society-Nature Interaction. *Advances in Human Ecology* (8.) 215–251.
- Frisnyák Sándor 2004: *A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében*. Nyíregyháza.
- Hallmann, Caspar A. et al. 2017: More Than 75 Percent Decline over 27 Years in total Flying Insect Biomass in Protected Areas. *PLoS ONE* (12.) 10. e0185809.
- Horváth Gergely Krisztián. (szerk.) 2014: *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Budapest.
- Horváth Balázs (szerk.) 2016: *Ökológiai lábnyom és fenntarthatatlanság*. Budapest.
- Hughes, Donald J. 2009: *An Environmental History of the World. Humankind's Changing Role in the Community of Life*. London–New York.
- Isenberg, Andrew. C. (ed.) 2014: *The Oxford Handbook of Environmental History*. Oxford.
- Kiss Andrea 2019: *Floods and Long-Term Water-Level Changes in Medieval Hungary*. Cham.
- Laszlovszky József – Nagy Balázs – Szabó Péter – Vadas András (eds) 2018: *The Economy of Medieval Hungary*. Leiden–Boston.
- Mazzucato, Mariana 2018: *The Value of Everything. Making and Taking in the Global Economy*. London.
- Müller-Harold, Ulrich – Sieferle, Rolf 1998: Surplus and Survival: Risk, Ruin and Luxury in the Evolution of Early Forms of Subsistence. In: Freese, Lee (ed.): *Advances in Human Ecology* 6. Greenwich, 201–220.
- Pál, Viktor 2017: *Technology and the Environment in State-Socialist Hungary. An Economic History*. London.
- Palasik Mária – Borvendég Zsuzsanna 2015: *Vadhajtások: A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon 1948–1956*. Budapest.
- Petercsák Tivadar – Pető Ernő (szerk.) 1995: *Végvár és környezet*. (Studia Agriensia 15.) Eger.
- Pinke Zsolt 2016: Modernization and Decline: An Eco-Historical Perspective on Regulation of the Tisza Valley, Hungary. *Journal of Historical Geography* (45.) 92–105.

- Pinke Zsolt 2017: A Biased Introduction to the New Environmental History. *Conservation Biology* (31.) 6. 1499–1501.
- Rácz Lajos 2001: *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*. Szeged.
- R. Várkonyi Ágnes – Kósa László – Várkonyi Gábor (szerk.) 1993: *Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról*. Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes (szerk.) 2000: *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából*. Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes 2013: *Pelikán a fiaiival*. H. n.
- R. Várkonyi Ágnes 2015: *Századfordulóink. Esszék, tanulmányok*. H. n.
- Sánchez-Bayo, Francisco – Wyckhuys, Kris A. G. 2019: Worldwide Decline of the Entomofauna: A Review of Its Drivers. *Biological Conservation* (232.) 8–27.
- Sangha, Kamaljit K. et al. 2018: An Ecosystem Services Framework to Evaluate Indigenous and Local Peoples' Connections with Nature. *Ecosystem Services* (31.) Part A. 111–125.
- Sümegei Pál 2003: *A régészeti geológia és a történeti ökológia alapjai*. Szeged.
- Szilágyi Zsolt 2020: Alkalmazkodó mezőváros. A kecskeméti tanyák kialakulásának éghajlattörténeti kontextusa. *Forrás* (52.) 7–8. 13–36.
- Törőcsik Tünde – Náfrádi Katalin – Sümegei Pál (szerk.) 2015: *Komplex archeobotanika*. Szeged.
- Vadas András 2013: *Körmend és a vizek. Egy település és környezete a kora újkorban*. Budapest.
- Vadas András 2020: The Little Ice Age and the Hungarian Kingdom? Sources and Research Perspectives In: Bauch, Martin – Schenk, Gerrit Jasper (szerk.): *The Crisis of the 14th Century. Teleconnections between Environmental and Societal Change?* Berlin, 263–279.
- White, Sam – Pfister, Christian – Mauelshagen, Franz (eds) 2018: *Palgrave Handbook of Climate History*. Basingstoke.
- Whyte, Ian 2013: *A Dictionary of Environmental History*. London–New York.
- Williams, Raymond 1980: *Problems in Materialism and Culture: Selected Essays*. London.

A GAZDASÁGTÖRTÉNET-ÍRÁS TÖRTÉNETE

- Benda Gyula 1975: New Economic History. *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 1. 261–276.
- Berend T. Iván – Ránki György 1971: Az egyetemes gazdaságtörténet módszeréhez és fel fogásához. *Századok* (105.) 2. 3–15.
- Berg, Maxine 2015: East-West Dialogues: Economic Historians, the Cold War and Détente. *Journal of Modern History* (87.) March. 36–71.
- Berlász Jenő 1943: A magyar gazdaság- és társadalomtörténet-írás kialakulása. *Közgazdasági Szemle* (67.) 11–12: 1076–1096. [Németül: Berlász, Eugen 1944: Der Werdegang der ungarischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. *Vierteljahrschrift für die Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* (36.) 155–184; Újra megjelent magyarul: In: Berlász Jenő 2010: *Erdélyi jobbágyság – magyar gazdaság (Válogatott tanulmányok)*. (Szerk. Buza János – Meyer, Dietmar.) Budapest, 242–259.]

- Bognár, Szabina 2013: „...a hazai gazdaságtörténet alapítójának és mesterének hálás ragaszkodással...” Tagányi Károly a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle élén (1894–1901). *Ethnographia* (124.) 3. 273–297.
- Boldizzoni, Francesco 2011: *The Poverty of Clio. Resurrecting Economic History*. Princeton and Oxford.
- Breisach, Ernst 2004: *Historiográfia*. (Ford. Baics Gergely.) Budapest.
- Burns, Robert M. (ed.) 2006: *Historiography: Critical Concepts in Historical Studies. Vol. 1. Foundations: The Classic Tradition, the Old Cultural History, Economic History, Vol. 2. Society: Social History, Marxism, Annales, History of Mentalities*. London; New York.
- Csíki Tamás – Halmos Károly – Tóth Árpád 2003: A magyar társadalomtörténet-írás története a kezdetektől napjainkig. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, 208–240.
- Dékány István 1931: Gazdaság- és társadalomtörténet. In: Hóman Bálint (szerk.): *A magyar történetírás új útjai*. Budapest, 183–237.
- Domanovszky Sándor 1930: Előszó. In: Jármay Edit – Bakács István: *A régégi uradalom gazdálkodása a XVIII. században. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1.* (Szerk. Domanovszky Sándor.) Budapest, 3–5.
- Eddie, M. Scott 1996: *Ami „köztudott”, az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába*. Debrecen.
- Erdmann, Karl Dietrich 1987: *Die Ökumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historique*. Göttingen: Wandenhoek & Ruprecht. [Átdolgozott angol változata: Erdmann, Karl Dietrich 2005: *Toward a Global Community of Historians. The International Historical Congress and the International Committee of Historical Science 1898–2000*. (Eds Jürgen Kocka – Wolfgang J. Mommsen.) New York–Oxford]
- Erős Vilmos 2000: Mit jelent a történetírás-történet, és miért írunk ilyet? *Aetas* (16.) 4. 142–147.
- Erős Vilmos (szerk.) 2003: *A harmadik út felé. Szabó István történész cikkeiben és dokumentumokban*. Budapest.
- Erős Vilmos 2015: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Budapest.
- Glatz Ferenc 2016: *Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal*. H. n.
- Halmos Károly 2001: Közgazdaság és történelem – a narratív és neoinstitucionalista fordulat után. *Korall* (2.) 5–6. 206–220.
- Izsépy Edit 1969: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle történetéhez. *Századok* (103.) 5–6. 1077–1104.
- Kováts, Franz 1903: Ungarische Bibliographie 1900–1902. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* (1.) 605–617.
- Kövér György 2012: A magyar történettudomány első öt éves terve és a gazdaságtörténet-írás. In: Erős Vilmos – Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között*. Budapest, 22–43.
- Kövér György 2013a: Fordulat, forradalom után? A magyar gazdaságtörténet-írás a nemzetközi trendek tükrében. *Századok* (147.) 1. 189–205.

- Kövér György 2013b: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (1894–1906) gazdaságtörténete. Intézményi megközelítés és historiográfia. *Történelmi Szemle* (55.) 2. 201–224.
- Kövér György 2016: Átértékelések. Egy fogalom historiográfiai útvesztői a 20. században. *Aetas* (31.) 4. 5–28.
- Kövér, György 2016: Crossroads and Turns in the Hungarian Economic History. In: Bol-dizzoni, Francesco – Hudson, Pat (eds): *Routledge Handbook of Global Economic History*. London–New York, 242–257.
- Kövér György 2018: *Patrónus és tanítványi gárda: a Domanovszky-iskola*. MTA székfoglaló.
- Kring, Miklós 1937: Węgierska historiografia społeczno-gospodarcza w ostatnich 25 latach [A magyar társadalom-gazdaságtörténet historiográfiája az elmúlt 25 évben]. *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych* (6.) 215–264.
- Mód Aladár 1950: 1848 értékelése és a marxizmus alkalmazása történetírásunkban. *Társadalmi Szemle* (5.) 3–4. 314–319.
- The Oxford History of Historical Writing* 2011: Vol. 4. 1800–1945. (Eds Macintyre, Stuart – Manguerra, Juan – Pók, Attila.); Vol. 5. *Historical Writing since 1945*. (Eds Schneider, Axel – Woolf, Daniel.) Oxford.
- Pogány, Ágnes 1999: Business History in Ungarn. In: Teichova, Alice – Matis, Herbert – Resch, Andreas (Hgg.): *Business History. Wissenschaftliche Entwicklungstrends und Studien aus Zentraleuropa*. Wien, 77–87.
- Porciani, Ilaria – Raphael, Lutz (eds) 2010: *Atlas of European Historiography. The Making of a Profession 1800–2005*. Basingstoke–New York.
- Ránki György 1977: *Közgazdaság és történelem – a gazdaságtörténet válaszútjai*. Budapest.
- Romsics Ignác 2011: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest.
- Sándor Pál 1954: A magyar agrár- és paraszttörténet polgári irodalmának kritikájához (A felszabadulás előtti irodalom bírálata). *Századok* (88.) 2–3. 173–419.
- Tagányi Károly 1893: A magyar gazdaságtörténet főbb forrásai. *Századok* (27.) 10. 915–919.
- Tamás Máté 2019: A Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez sorozat (1930–1943) gazdaságtörténete. *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2019. Uradalom – Vállalat*. Budapest, 373 – 391.
- Tomka Béla 2005: Az összehasonlító módszer a történetírásban – eredmények és kihasználatlan lehetőségek. *Aetas* (20.) 1–2. 243–258.
- Trencsényi, Balázs – Apor, Péter 2007: Fine-Tuning the Polyphoning Past: Hungarian History Writing in the 1990's. In: Antohi, Sorin – Trencsényi, Balázs – Apor, Péter (eds): *Narratives Unbound. Historical Studies in Post Communist Eastern Europe*. Budapest–New York, 1–99.
- Vardy, Steven Bela 1976: *Modern Hungarian Historiography*. Boulder.
- Varga Zsuzsanna 2014: Az összehasonlító kutatások térhódítása az európai agrártörténet-írásban. In: Manhercz Orsolya (szerk.): *Historia critica: tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Budapest, 453–461.
- Wellmann Imre 1937: Mezőgazdaságtörténetünk új útjai. In: *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. 1937 május 27*. Budapest, 664–714.